

Gulyás Péter Pál

A Baba-Babba

Gyermekisten a magyar őshagyományban

„Az az ember igézzen meg,
aki vénebb a Jézuskánál.”¹

Nyelvbotlás?

Miközben a szakmai érdeklődés a közelmúltban napraforgótáblaként fordult a pogány, apokrif ősimák felé, nem szokás észrevenni, hogy errefelé a kis Jézus a maga kálváriáját gyakorta csecsemőként, gyermekként szenved el. Mi a magyarázata a népi imákban megjelenő Jézus meghökkentő csecsemőkori aktivitásának? Szövegromlás? Kezdetlegesség? Tévedés?

A régi emberiség ellenben, a magyar hagyományt is beleértve, nagy előszeretettel emleget egy isteni vagy szent égi állattól talányos körülmények között fogant csodacsecsemőt, nagy tettek végrehajtóját. Nálunk a mesékben, archaikus imákban vészelte át kaméleonként az utóbbi ezer évet, részben a Babba Mária kultusz szelárnyékában.

Felvetjük, hátha a Babba Mária ölében nyugvó kisdéd kezdetben, illetve a pogány variánsokban nem passzív szereplő lehetett, hanem tevékeny isteni gyermek...

A *babba*, manapság úgy tartják, *szépet* jelent. Szerintünk pedig eredeti értelme akár adekvát is lehetett a jelentésével, vagyis a babba babát, gyerekestent jelenthetett. Hát egyebek mellett ezeknek a kérdéseknek igyekszünk a körmére nézni.²

A kisdéd Jézuskát fogták el

A téma kellős közepébe ugorva idézzünk egy olyan délvidéki gyűjtést, amely a Megváltó kisdedségét külön hangsúlyozza, nem érve be azzal, hogy őt pl. pusztán Jézuskának nevezze:

„Az esthajnal lenyugván,

Kakasok megszólalán,

Kelj fel, Mária,

Nagy baj történt!

A mi kisdéd Jézuskánkat elfogták...³

Lám, itt csak a szereplők neve s az elfogatás ténye utal az Evangéliumra. A Biblia, mint tudjuk, egyébként sem a Szűzanya szempontjából láttatja azon drámai eseményeket, amelyeknek a felnőtt Jézus az elszenedője. Ám – legyint ránk a művelt olvasó –, Jézus csecsemősége pusztán szóbotlás, amire kár időt vesztegetni. Mi is elintéznénk mindezt egy kézlegyintéssel, ha nem köszönné vissza ilyen konokul. Az orális hagyomány egyébként önkorrekción rendszerként is működve a nem oda való elemeket kiszűri, kidobja magából. Úgy okoskodunk, hogyha a csecsemő vagy gyermek Jézus irracionális szen-

1 tudomány és társadalom

vedéstörténetét a szájhagyomány megtartásra érdemesítette, annak szövegelőzményei lehetnek. De előbb még lássunk további hazai példákat, mielőtt nemzetközi vizekre eveznénk, ahonnan magára a jelenségre kitekinthetünk.

Koporsócskában Jézuska

*„Én kimegyek én ajtómba,
Föltekintek magas mennybe,
Ott látok egy karastalmat,
Abba van egy márvánkő koporsócska,
Abba fekszik az áldott Jézuska...*

(Tóth Andrásné Barta Mária, 1907.)⁴

Ez az ima is csaknem minden porcikájában eltér a bibliai valóságtól. Abba még belemennénk, hogy pusztán kedveskedésből mondanak *Jézuskát* Jézus helyett, ámde a koporsó becézését semmi sem indokolhatja, hacsak nem annak gyermekmérete. Arról nem is szólva, hogy a bibliai vidékeken és kultúrkörben lepelbe volt szokás akkoriban temetkezni. De, egy a fontos, hogy Jézus ezúttal is gyerekként éli át pokoli szenvedéseit. És ez már a józan észen túlra helyezi a kérdéskört, illetve másfajta józan ész előkaparására ösztökél.

Bölcső-koporsó

A gyerekisten-imatípusban koporsó helyett néha egy aranybölcső bukkan elénk, eszünkbe juttatva, hogy a helyi értékük ezeknek egy és ugyanaz. Mindkettő kozmikus közlekedési eszköz a csillagmítoszi játékszabályok értelmében. Az égi gyermekek a Kalevalában, a vogul medve istenfihez kötődő epikában, a román kolindákon⁵ keresztül a Zeusz legendáriumon át egészen a csecsemő Mózes különös utazását is ideértve, kozmoszjáró hajócskán közlekednek. A koporsó is bölcső vagy hajó, hisz a halott a túlvilágra tart benne. Oszirisz ugyancsak egy ládában kallódik, elrablását követően. A kérdéses vizek általában égi folyamok, s az utasok csillagközt sodródnak vagy eveznek.

No, de maradjunk a kis Jézus, ezúttal bölcsőjénél, amely világosan mutatja, hogy felvetésünk igaz lehet, s nyilván koporsó ez a bölcső, mivelhogy a Gyermekek a Mennybe tart.

*„Hej mennyország kapuja
Sarkig ki van nyitva,
Be is vitték rajta
Az aranyos bőcsűt.
Be is vitték rajta
Az aranyos bőcsűt,
Bele is fektették
Az ártatlan Jézust.
Csucsujj el, burujj el,
Te ártatlan Jézus!
Mert addig nem nyugszik
Boldogságos Szent Szűz.”⁶*

Eladják rabnak

Az alábbi imái Jézuska is kisgyerek, a szövegstílus is erre vall:

*„Mi dolog lehet kis Jézuska?
A dolog lehet, hogy ingem apám,
anyám eladott rabnak.
Mefogtattak, megsapdostak,
Drotos nyálval letöpdöstek,
Nagy magos keresztfára felfeszíttek.”*

(Kallós Zoltán gyűjtése)⁷

Hogyan? Szülei eladják, rabnak? Hát ez sem egy szent szövegről közvetlenül levált változat, annyi bizonyos. A Kalevala meséihez tűnik inkább közelállónak. Sőt, amikor a keresztfát *magasnak* mondják, az ilyen szövegrelációban az égig érő világfát jelenti. Akit ide szegeznek, erre az axis mundira, általában egy szentséges, megváltó, megtartó, sőt, egyenesen égbolt tartására predesztinált személy. Mert a kozmosz pillérére vagy annak lakójára, esetleg megszemélyesítőjére statikai szerepkör hárul. Tartja, sőt, néha vélhetőleg helyre billenti a kizökkent világot. És ez is egy olyan kozmo-mitikus szerepkör, amelyről másutt sokat beszélünk, de korántsem annyit, amekkora rajta a feledés homálya. Figyelmeztessen minket a *magas* keresztfa arra, hogy az imákban távoli világokra nyíló, feltáratlan lappancsok rejlenek.

Mária veszíti el Jézust

Kérdés, hogy valóban egy gyermekisten bujkál-e az imákban, s nem káprázik-e a szemem? Olyan variánsok láttán, amelyek fehér feketén adják tudunkra, hogy Jézust Mária veszíti el, fényesen igazolják, hogy a gyermek Jézus az, aki pokoli tortúra elszenvedője. Hisz az evangéliumokban ezt a jelenetet legkevésbé sem állítják be elvesztésnek, mivel ott Jézus javakorabeli fiatalember, s a szent szövegben, mint jeleztem, legkevésbé sem Mária szemszögéből láttatják a tragédiát:

*„Mért sírsz, mér rísz Boldogságos Szűz Mária?
Hogyne sírnék, hogyne rínék,
Mikor még a hajamat fésültem,
Szent fiamat elvesztettem.”⁸*

Szenvedései idelátszanak

Az imákból az a szintén nem evangéliumi mozzanat is visszaköszönget, hogy Mária az égre, sőt, az égbe pillantva részesül a tragikus transzcendens látomás élményében. Mint ha egy rejtett dimenzió tárulna fel előtte, egy vélhetőleg titokzatos zóna, fia fokozhatatlan kínszenvedésének talányosan ragyogó színtere. Ez a nézőpont nem evangéliumi, hisz ez az anyai perspektíva épp annak az ősi történettípusnak a sajátja, amelyre nemsoká kitérünk, s amelyhez mi a pogány imákat közelebbinek érezzük a bibliainál:

*(71.) „Amott láttam rózsás pástyét,
Abba láttam hét felszentelt oltárt,
Oh anyám, anyám,
Boldogságos Szűzanyám,
Gyöjjön el a templomunk ajtajába,*

1 tudomány és társadalom

Maj' meglátja Kis Jézuskát,
Istenfiát,
Szen' szakállát tépázzák,
(variáció: Szent üstököt szaggatják)
Mély güdörbe taszítják,
Piros véri hullada"⁹

A halálra ígezett baba

Éles szem nélkül is látni, hogy a pogány imák a ráolvasások édestestvérei. Készséggel elegyedik egymással ez a két műfaj, a hagyományozók nem tiltakoznak az összefonódás ellen. Ennek nyilvánvaló oka, hogy egy töről fakadtak. Az alábbi változatok mintha átmeneti szövegállapotot mutatnának a pogány ráolvasások és az ősimák között:

„Elindult a boldogságos Szűz Mária
szerelmes fiával a Gecemáni kertbe.
Út közben találkozott az Igézzel,
hetvenhét fiával és leányával.
Kitakarták, megnézték
és halálra ígézték.
Mondá: 'Menj el, menj el szent Ilona asszony a Jordán vízébe,
és vess három szentet a vízbe
és hozd az én szerelmes fiamnak.'
és én is vetek Ilonának az Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében.
Három cseppet iszik a beteg; a maradék vizet az ajtó sarkára öntik.”¹⁰

Másik verzió:

„Elindult a boldogságos szép Szűz Mária
Jézuskával az ölibe.
Megtalálkozott a zsidó leánnyal,
megölelte, megcsókolta,
az ígézet rajta maradt.
Boldogságos szép Szűz Mária visszatért,
kősziklából szikrát vetett,
Jordán vizéből vizet vetett,
én is vetek a maradékjából Katinak.”¹¹

Az alábbiakban Jézus ugyancsak csecsemőként kerül halálra:

„A boldogságos Szűz Mária
elindula a szent áldott fiával az ölibe
megtalálta a kígyószemű Ábrán,
...halálra ígízte.”¹²

Tehát úgy a pogány imák, mint a ráolvasások a Kisjézus haláláról számolnak be, az utóbbiakban rontás útján. És Mária személyesen veszi kezébe az ügyet, s útnak ered, hogy fiát valahogy a halál karmaiból kimenekítse. Elmegy, vagy elküld valakit a régi, a – szerintünk – geocentrikus kozmosz alvilágába, annak egy félelmes fertályára, a kősziklához, máskor fekete földre, vagy épp a titokzatos vízhez, hogy onnan a megtisztítás-hoz, életre keltéshez szükséges szert beszerezze. Nemsokára ízelítővel szolgálunk arról,

hogy mindez egy mennyire elterjedt kép- és asszociációsor volt egykor. De mire jó ez az egész, mért készítettek ilyen egybegyűrt, szinkretikus szövegváltozatokat? Természetesen önvédelemből, megtévesztésből, hogy az őskori ráolvasásokat bibliai köntösben tovább használhassák.

Babba-Baba

A Baba-Babba fátyla

Ámde kicsoda Babba Mária, akit a régebbiek közül csak Kriza János és Kálmány Lajos említ, s akit még a közelmúlt jelentős néprajzi tudástárai sem ismernek. Igazándiból Daczó Árpád rehabilitálta, s elkezdődhetett Babba Mária istennő reneszánsza. Daczó is papként szolgált, miként nagy elődei, a püspök Ipolyi, Kandra, Kálmány vagy épp Sajnovics János, kiket tán épp a bibliaértés avatott érzékennyé az analógiák felismerésére.

A *Csíkksomlyó titka*¹³ c. kultúrtörténeti szempontból lenyűgözően izgalmas kötetből kiderül, hogy egyes székelyföldi és csángóság lakta vidékeken nagytitokban a Babbát imádták a kereszténység felvétele után mind a mai napig Szűz Máriaként, vagyis az egykori Boldogasszony Anyánkat. Elképesztő, hogy egy komplett kultusz, kizárólag szájhagyományban képes továbbélni, anélkül, hogy pl. a jó kétszáz éves néprajztudomány diagnosztizálhatta volna. A Babba Mária persze nem egyértelműen átlátható karakter, sokszínű és aspektusú istenség, mint általában az ókoriak. Mondják őt Holdnak, csillagnak, hegynek, halomnak, s ez utóbbira számos helynév is egyértelműen utal. És akad Földanya vonatkozása is, Magna Maternek szokás minősíteni. Számunkra azonban a lényeg, hogy miként az apokrif imái Szűz Mária, ő is csillagistenség. De mi dolgunk Babba Máriával, amikor a gyermekisten magyar előfordulásával foglalkozunk?

Nem *baba-e* a Babba?

Miként már kezdetben jeleztük, felvetjük, hogy a Boldogasszony kezdetben nem volt azonos Babba Máriával, hanem neve alatt inkább *babás* Máriát értettek. Ez esetben a Babba kultusz eszerint nem is a Szűzanyára vonatkozik, hanem annak isteni gyermekére. Ez a magyarázata annak, hogy a Boldogasszony az apokrif imákban s ábrázolásokon a gyermekisten nélkül elképzelhetetlen!

A magyarban a baba, babba csecsemőt jelent. Miért ne használta volna ezt a fogalmat a nép kezdetben a szó eredeti értelmében?

Célunk természetesen legkevésbé sem a Daczó-koncepció cáfolása, hanem egy másfajta kiértékelésnek engedni teret, felvetni valamit, amin eddig nem gondolkoztak el, pedig fontos lehet. Lássuk ezek után, hogy a népi adatközlők miként is jellemzik Babbát? „Mi kicsi korunkban más istent nem is tudtunk, csak Babba Máriát. Ő volt a gyermekek istene. [...] Mi Máriát nem imádjuk, csak tiszteljük. Én azonban még mindig Babba Máriához imádkozom.”¹⁴

Tehát istennek tekintették, de szerintünk nem Máriát, hanem eredetileg a gyermeket, a Baba-Babbát, pont, miként Jézust. Számos érv állítható ez ügyben hadrendbe. A Babbát a legfőbb istennek, a jó Istennek látták, vagyis legkevésbé sem egyetlen adalékra építkezünk: „Akkor magam elé bámulva emlékeztem vissza a csíkksomlyói találkozásaimra a babba kifejezéssel. Mint egy film, úgy pergett le előttem a borzsovai asszony a fiacskájával, a jó Bakó Gábor plébános úr a babbás ruhájával, aztán az a fiúcska, akit nem

1 tudomány és társadalom

áldoztattunk meg, mert azt mondta, hogy a szent ostya az a Babba Mária. És most itt, Kostelegen, Emma is azt mondja, hogy Babba Mária olyan, mint a jó Isten!”¹⁵ Lám, a szent ostyát tekintik Babbának! Ámde mindenki tudja, hogy az ostya magát Jézust jelenti, sosem Máriát! Ergo: e relációban mégiscsak Jézus a Babba! Mindemellett nem kérdés, hogy mindez a Magna Máter kultusszal szorosan összefügg, ámde ezúttal a karján ott a Baba is, az új világkorszak várományosa. Mert, miként Kronosz annakidején leváltja Uránoszt, kinek csillagórája idővel leketyeg, ugyanígy egy új kozmoszkorszak van beköszönőben, amit ilyesformán ajánlatos Vergilius segítségével elképzelni:

*„Íme betelt az idő, amelyet Cúmae dala jósolt:
Újraszületve az évszázak roppant sora tárul.
Eljön a Szűz ismét, már jön Sátornus uralma,
Már a magasságból küld új ivadékot a mennybolt.
Óvd csak e most születő csecsemőt, Lúcióna, ki majdan
Véget vetve a vaskornak, hoz a földre aranykort:
Hisz máris testvérbátyád országol, Apolló.”¹⁶*

A régiek, de még a régi amerikai kontinensen is, vissza-visszatérő ciklikus világkorszak klisékben szerették a Mindenség sorsát, miként egy óraművet elképzelni. Még a Bibliában is itt-ott kimutatható a világkorszakolás maradványa. Jézus is eredetileg a kozmosz trónjának várományosa lehetett... A lényeg, hogy a gyermek Babbát – szerintünk anyja nélkül(!) – az eljövendő főistennek tekinthették, aki majd apja örökébe lép. Ilyesmi megmagyarázza, hogy „A jó Isten felett mondjuk Babba Máriát.”¹⁷ Ámde, szerintünk itt nem Babba Mária, hanem a Baba értendő.

Daczónak olyan feljegyzése is akad, miszerint a Babba volt a gyerekek istene, ami egészen rendjén való, amennyiben ő maga is egy Baba. „Isten volt tehát Babba Mária, a gyerekek részére ő volt az egyedüli Isten. Felnőttek részére pedig egyformán volt isten az Istennel.”¹⁸

Babával ábrázolják

Tehát anélkül, hogy kétségbe vonnánk a Boldoganya egykori önálló tiszteletét, vessük fel, hogy őt égi gyermeke avatja valóban istenséggé. Egyébként mivel volna magyarázható, hogy az emlékezés foggal-körömmel ragaszkodik az anyaistennő karján csüggő gyermekekhez, de olyannyira, hogy nélküle egyszerűen elképzelhetetlen. Ezért állapítja meg az adatközlőire hagyatkozó Daczó Árpád hogy „a gyermekeknek minden olyan kép, amelyiken Jézus van, az már Babba Mária.”¹⁹ „A Babba Mária nem egyszerűen csak szűz Mária. Ennek bővebb a fogalmi tartalma a Máriáénál. Ez a Babba Mária ha olyan, mint az Isten, akkor ő nem is annyira Mária, hanem valami titokzatos női istenféle. Erre mutat ez a titokzatos név is, Babba. [...] ...amikor isteni tulajdonságaival említik Máriát, akkor sosem mondanak csak Máriát, hanem mindig Babba Máriát.”²⁰

Lám, mintha Daczó Árpád is sejtené, hogy nem lezárt kérdések ezek, mert benne van az ő könyve levegőjében a másik, a gyerekistenség alakzata.

Babba, baba, szép

Lássuk csak, Daczó mit is kezd a Babba kifejezés etimológiájával? Egykori első találkozását a *babba* szóval élénken megőrizte az ő atavisztikus jellegű emlékezete: „Egyszer új ruhában meglátott a menasági plébános úr. Kedvesen összecsapta kezét, úgy mondta:

– Jaj, milyen babba! – Babba? Mi az? – kérdeztem. Rég voltam én baba. Rég volt, igaz se volt. – Nem baba, hanem babba. Két b-vel – magyarázta az öreg pap bácsi. – Babba annyi, mint szép.”²¹

Megjegyzem én magam is belebotlottam a *babba* kifejezésbe ámde itt, Budapest aszfalt-dzsungelében, s az sem ma volt, hanem jó harminc esztendeje. Engem is megcsapott a *nagyon baba* kifejezés, amely egy filmes kollégám szájából meghökkenően csengett. Az ilyenformán jelzővé vált *baba* is egy csecsemő tökéletességére utal, s nem az anyjára. Létezhet-e ragyogóbb látvány egy isteni gyermeknél, amilyenek a kis Jézust, vagy megelőzőleg pl. Mithrast képzeltek? Nem kizárt, hogy a *baba* ugyanazt jelenti az előbbi szövegkörnyezetben, mint manapság az *isteni*. Egyébként pedig Daczó Árpád egy másik tanulmányában Hajdú Ödön 1905-ös háromszéki gyűjtését is idézve közli, hogy a *babba* kifejezést lehetséges, sőt érdemes gyermekre vonatkoztatni: „Babba: szép; kis gyermekekhez intézett kedveskedő megszólítás.” (Háromszék)²²

Baba, bába, babonaság

A *baba* szót a szlovák nyelv is ismeri, ott *boszorkányt* jelent. Ez vélhetőleg a mi *bábánk* retyerutyája. A *bábaságnak*, a *bábának* nálunk, a magyarban is megvan egy ilyen diabolikus *boszorkányos* értelme. Ámde, ami a szó eredetét illeti, a *bába* a *babáról*, vagyis a mesterségről kapta a nevét, s nem pedig fordítva. Miként a *halász* is a *halról* neveztetett el, s az *asztal* sem az *asztalosról*. A *bába* tehát, tessék belenyugodni, a *babáról* származik. A *baba* egyébként is *összó*, amit az egyetemes gyermeki beszédreflex önkéntelen, első automatizmusa produkál.

Itt még a magyar *babonaságról* is illik megemlékezni. A *babonaság* fogalmának eredeti értelmét nem kizárt, hogy a kezdetkori kereszténység kompromittálta, negatív tartalmat csatolva hozzá, mint a közelmúltunk történelme a *kulák* kifejezéshez, tudatosan lejárató szándékkal. Maga a *babonaság* a *babolással*, *babjóslassal*, *bábasággal* összefügg, de gyökében mégiscsak a *babához* kapcsolódik.

A magyarban a *bába* feltétlenül töprengésre méltó, transzcendens tulajdonságokkal bíró személyt jelentő fogalom lehetett, mutatja, hogy pl. a *szivárványt* a régi magyar nyelv *bába bukrának* mondja. A *szivárvány* égi, isteni tünemény. Képtelenség volna, ha ezt a világcsodát pusztán a szülőbábáról nevezték volna el. Hegyek, halmok és sziklák nevei őrizik a *bába* nevét: *Bába-kő*, *Bába-halma*, *Bábaszék*, *Bába-porond*, *Bába-lapos*, *Bábádzug*, *Bábonymegyer* stb. E helységek megtalálásához a régi Magyarország térképét érdemes kissé átbogarásznunk. Ipolyi²³ Szabó Károly figyelmeztetésére hivatkozva jegyzi meg, hogy a *Bába-kő* etimológia a *bálványkő* tematikához kötődhet. Ugyancsak Ipolyi listájáról idézem a *Bábony*, *Bábonya* – s toldjuk meg a *Bábolnával* – helyneveket, amelyek csengésükben a *bába* és *babona* fogalmainkkal való rokonságot sejtetnek, gyanúnk szerint kultikus helyek lehettek.

A magyar *babbát*, *bábát*, *babát* az teszi különösen érdekessé, amit már pedzegettünk, hogy a környező nyelvekben, a szlávban, szlovénben, csehben, szlovákban, románban szikrányi nyomát sem találni annak, hogy a *baba* ott is csecsemőt jelentene. Mindeközben furcsa mód a *Babba*-jelenséget az utóbbi idők egyes hangadó, s nem feltétlenül elfogulatlan néprajzosai – mint csaknem mindent – a szomszédságból átvett szláv jövevényszónak tartják, írja Daczó Árpád. Ámde akik ilyesmiket állítanak, érvekkel nem teszik próbára az olvasói türelmet. A neolatin nyelvekben viszont a *baba* már gyakran olyasféleképp cseng,

1 tudomány és társadalom

mint mifelénk. Magában a latinban a bábut *pupának* mondják. A törökben viszont a *baba* váratlanul apát jelent, s az olasz is a nagyapát szólítja *babbonak*. Ez már közelebb áll a mi verzióinkhoz, mert a Babba szerintünk a fiúisten!

De miként válhatott egy *baba* a felnőtt apává vagy olasz nagyapává? Találgassunk: én magam ismertem Baba, Bábu, Babu becenevű felnőtteket. Nem olyasmi ez, mint amikor valaki vénségére *Öcsi bácsi* marad?

Gyermekisten eltűnések

Gyermekistenek

A folkloristák a kérdéses imákat jobbra pogány, apokrif keveredésnek tartják, van, aki úgy véli, hogy Bizáncból délszláv közvetítéssel vándorsziklaként sodródott ide. Ez sem kizárt. De az elefánt sem a mamut leszármazottja, hanem csupán közös őstől származnak. Úgy ítélem, hogy az ősimák a fordulatok s a szereplőgárda tekintetében elsősorban az elrabolt, eltűnt vagy elrejtőzködő földre szállt isteni gyermek egyetemes szűzséhez tartoznak elsősorban, az evangéliumi koordinátarendszerből kevésbé remélhető a megértés. Hogy is fest ez a történet típus?

Természetesen hálátlan vállalkozás egy ezerféleképp mutálódott meséről általánosságában szólni. Úgy képzeljük el, mint a csecsemő Jézus esetét, aki egy jóslat értelmében Heródes személyére nézve veszélyesnek ígérkezett. Mózes idején a Fáraót hasonló aggályok gyötrik, amikor a gyermekgyilkosságokat elrendeli. A Hamlet-legendában is ugyanez fogalmazódik meg²⁴, még inkább történelmi közegbe ágyazva. Kullervo esete e történet valóságos iskolapéldája. Ez az isteni gyermek rövidesen az Alvilágban találja magát, ahol, a most minket foglalkoztató szövegváltozatokban megkínózzák, szétdarabolják, ahonnan általában az édesanyja igyekszik fáradtságot nem kímélve kiszabadítani. Az imák erre vissza-visszatérnek, ám ez a tortúra pl. a témába vágó magyar mesékben is fellelhető. Arról nem szólva, hogy ez az egész eljárás a sámánkultuszhoz mily gyökeresen kötődik, s tán épp ez a világ az ő természetes közege. Tehát általában az anya – néha testvér, jó barát – az elveszett gyermek felkutatására indul, érte eget-földet bebarangolva faggat boldog-boldogtalant csemetéje felől. Gyakran még a fákat, utakat is megkérdezi. Végül egy nagyhatalmú jóakaró kiokosítja arról, hogy a Gyermek az Alvilág, a Halál birodalmának foglya. Ezeket a dramaturgiai fordulatokat az imákban már itt-ott megette a rozsdá, de azért, fel-felbukkannak. Az érintett imák az evangéliummal eszerint e téren nem alá-, hanem mellérendelő viszonyban állnak, mivel közös ősmesékből táplálkoznak. Lássunk ezek után egy-két ismertebb példát a felhozatalból, mivel hogy nem találok nyomát, hogy ezt a témát ebből a szemszögből illő- és kellőképp tárgyalták volna.

Kalevalai gyermek tortúrák

A Kalevala, amit igen naivan naiv eposznak tartanak, a keresett sztori több variációját is rejti magában. *Lemminkäinen*, *Kullervo*, sőt, harmadikként Marjatta-szűzanya bogytól lett *névtelen fiacskája* esetének fontos mozzanatai azonosak az archaikus imáink fordulataival. E hasonlóságok nem szűrik a szemet, s újragondolásához nem árt némi olvasói türelem és érdeklődés.

Kullervo. A kis Kullervót a gonosz nagybácsi, Untamoinen neveli, aki az apja gyilkosa. Kullervót is igyekszik eltenni láb alól, ámde vele törököt fogott, lévén agyoncsaphatatlan.

Se tűz, se víz, se levegő, vagyis az őselemek nem bírnak vele. Eszünkbe se jut Kullervót jézusi jellemnek láttatni, ám genezise, és megpróbáltatás sorozata rokon vonásokat mutat imáink gyermekistenével.

Lemminkäinen. Lemminkäinen anyja, Lempi, ami *szerel/met* is jelent. Ámde a szerelem és szeretet egy bokorban terem: pl. az evangéliumi Mária s a görög Aphrodité, a Hajnalcsillaggal analogikus. Míg ez szeretet, amaz szerelemistenség. Maga Lemminkäinen, anyai gyámság alatt álló hétpróbás táltosféleség. A mama, Lempi, látnok is, mivel pontról pontra megjövendöli, milyen szörnyű csapások, s végül halál vár gyermekére, ha nyakába veszi a világot. Amikor mindez bekövetkezik, mert bekövetkezik, akkor addig nem nyugszik, míg gyermekét vissza nem hozza a halál karmaiból. Egész más feldolgozásban, ám a magyar archaikus imák lényükben hasonló fordulatokat őrizgetnek.

Marjatta fia, a „Névtelen gyermek” meséje kötődik leginkább szét szúróan az evangéliumhoz. De olyannyira, hogy tán tudatosan is ebbe az irányba terelgették, vagy hagyták ezt az epizódot a bibliai gravitációba hullani. Kezdve azzal, hogy a Marjatta a bibliai Mária nevével összecseng, s mindketten szűzanyák. Marjatta gyermeke sorsa is típusos. Itt a szöveg pusztán mocsárra hullást emleget, ám a Kalevala belső játékszabályai ismeretében könnyen bizonyítható, hogy ennek az értelme valójában alvilágjárás. És ebben az esetben is az anyja lesz az, aki minden követ megmozgatva visszahozza a gyermekét. És ez a csodacsecsemő a királyok királyává avanszál.

Marjatta szűzanyasága

Az említett Marjatta szűzanyaságát evangéliumi kölcsönzésnek vélik, mintha ez egy evangéliumi privilégium volna. Zeusz főisten maga is „szűzanya”, amennyiben a fejből pattan ki Athéné, s combjából Hermész. Sőt, Ádám is annak tekinthető, hisz belőle, a bordájából támad Éva. Zeusz aranyeső képében nemzi Perszeuszt, s így Danaé makuátlanságán sem esik csorba áldott állapotba kerülésének közepette. És Emese álma is ugyancsak e kérdéskörbe kívánczik. Aki pedig az istenfit szülő szűzanya jelenséget latin kiszerelelésben óhajtja látni, emlékezzen Vergilius nemrég más ügyben idézett látomására, melyben a Szűz egy Aranykort hozó csecsemővel ajándékozza meg a világot.

A Babszem, Borsszem Jankó típusmesék változatai olykor elfeledik a talányos, szűzen fogantatást, ámde az eredeti változatokban babból, árpából, borsóból stb. terem, vagyis szűznemzés során. És még a magaskultúra variánsokról nem is szóltunk, az egyiptomi, szanszkrit fenséges lótszából kikelések is ennek a jelenségnek klubjába tartoznak logikájuk jogán.

Marjatta névtelen kisfia

Lássuk csak a kalevalai Marjatta eltűnt, vagány kisfiának pogány „kálváriáját” közelebről, mivel az ő esetét ősimáink közelebbi, izgalmasabb rokonságának véljük az evangéliumtól:

„Térdére ereszti egyjét, / Csípőjére teszi cseppjét,

Fésülni fejét kívánja, / Kefélni haját simára;

Térdéről a gyermek eltűn, / Csípőről a csepp csak elszűn.

Marjatta, kicsiny kisasszony / Fájjalja felette, folyton;

Keresni, kutatni kezdi, / Keresni a kisfiúcskát,

Az aranyos ékes almát.[...]

“Ó, napocska, istenadta, / Fiacskám, ha láttad volna,

Mond meg, hol van kisfiacskám, / Kisfiacskám, aranyalmám?”

1 tudomány és társadalom

*A napocska felel bölcsen: / 'Jól tudom, fiacskád hol van,
Hiszen ő teremtett engem, / Ily szerencsés sorban lennem,
Új arannyal csengnem-pengnem, / Ezüsttel örökké zengnem.'"²⁵*

Nem kétséges, hogy erre a legendára jutott az evangélium aranyporból is, miként a pogány imákra, ám akadnak szép számmal Biblián túli igen ősi fordulatok: 1. A gyermek aranyalma. 2. Csecsemőként, gyerekként tűnik el. 3. Az anyja égre-földre keresi. 4. A főégitestektől érdeklődik a gyermek felől. 5. Kiderül, hogy a halál országába hullt, a vízi alvilágba. 6. A gyermeket életre kelti. 7. A gyermek trónra kerül.

Kalevalában a mocsár, ahová ez a gyermek le hull, mint jeleztük, alvilágot jelent, hisz az eposz olykor Tuonela sötét taváról, máskor Manala mocsaráról beszél. A Halál e neves zónájában a kalevalai héroszok (lényegében istenségek) sorra megfordulnak, így Lemminkäinen vagy Väjnämöjnen, aki majdnem ott is hagyja a fogát. S ami most fontos, hogy Marjatta fia is épp ide kerülhetett, erre a bizonyos átkos mocsárra esve. Úgy vélem a halál vidéke egyúttal beavatási hely is, megisteníti azokat, akiknek sikerül innen kivickélni. Ez megmagyarázza, hogy a szűz Marjatta kisfiának a mocsári kirándulás után annyira megjön a hangja, hogy Väjnämöjnent megfosztja trónjától. Trónjától? Hát Vejnő is olyasfajta istenség lehetett, amilyenek Hellászban regnáltak. Hisz Väjnämöjnen is tevékeny részese a kezdeteknek, a kozmosz építésének s a szárazulatok kialakulásának. Jut eszembe, a hatalmas Kalevala gyűjtés olyan verziót is tartalmaz, ahol a réce a világ kezdetén Väjnämöjnen térdére pottyantja a tojasokat, s abból fog a kozmosz kikelni. De, hagyjuk a vén nőcsábász dalnokot, mivel számunkra Marjatta szűzanya gyermeke a fontos, aki, mint Jézus, végül a királyok királya lesz.

Aranyalma, aranyvessző, bot és karika

Szövegrokonságra vall, hogy az eltűnt imai kis Jézust, miként a kalevalai epizód kisfiúját aranyalmának becézik:

*„Keresni, kutatni kezdi,
Keresni a kisfiúcskát,
Az aranyos ékes almát.”²⁶*

Az ugyancsak típus-analóg ifjú Lemminkäinen is aranyalmaként keresi az érte eget-földet átbogarászó anyja:

*„Csak keresi a bolyongót,
Csak keresi, nem találja,
Napocska elejbe állja,
Lehajol a napocskára,
“Ó, napocska, istenadta,
Nem láttad-e magzatomat,
Én aranyos almácskámat,
Ezüstből való botomat?”²⁷*

Joggal gondolhatnánk, hogy ez az *alma* pusztán egy pirospozsgás csecsemőarc találó hasonlata, ámde annak tudatában, hogy az archaikus imai Máriát aranyalmafának mondják, vagy másutt Jézus egy aranyfán bukkan elő, ez bizonyítja, hogy a képlet megértéséhez nem elegendő a modern szemlélet, hogy e kép kútjába lessünk.

*„Ahol jön a mi Urunk Jézus Krisztus
Aranyfának az ágán,
Szent fejét lehajtván,
Szent szívét szorítván,
Véres könnyét hullajtván...”²⁸*

*„A kis Jézus aranyalma,
Boldogságos Szűz Mária”²⁹*

*„Ott ringézi asszonyunk Szűz Mária.
Jobb kezibe’ arany alma,
Bal kezibe’ arany vessző.
Fel-felhajtja, megzúdítja,
Leültibe’ kikapkodja.”³⁰*

Ezek az alma gyermekek tehát mégsem esnek messze a fájuktól, édesanyjuktól.

Nem anyától lettem

*„Nem anyától lettem,
Rózsafán termettem,
Piros pünkösöd napján
Hajnalban születtem.*

*Ki akkor születik,
Szerencséje nincsen,
Én akkor születtem,
Szerencsétlen lettem.”³¹*

Népdalaink is ismerik az alma gyermeket, ám most a rózsagyereket idézzük, mivel itt világosabb, amiről szólunk. Ráadásul ez egy átmeneti állapotú szöveg a kalevalai Marjatta gyerekének története irányába, akit almának is mondanak, ám bogyóból termett a fiúcska. És lám e gyerek élete népdalunkban is balsorsra predesztinált. Korunk embere, főként a középkori virágnyelv-költészet ismeretében a régi szövegek láttán megtéved, pedig a felszíni hasonlóság ellenére e két jelenségnek – a metamorfózisnak és a virágnyelvnek – vajmi kevés egymáshoz a köze!

Egy sumer dobfelszerelés tragédiája

A kalevalai aranyalma- és botocska-gyermekek eltűnésén – szerintünk alvilágba hullásán –, mi, az olvasók joggal keseregtünk együtt érezve az édesanyával. A sumer-akkád Gilgames legendában viszont egy dob és egy dobverő – más fordításban bot és karika – zuhan a mélybe, az alvilágba, elvesztője, Gilgames hallatlan fájdalomra. Az alma és botocska egyrészt alakja, másrészt sorsa jogán tűnik a dob és dobverő rokonának. Közös koordináták közt nem vizsgálták eddig ezeket a jeleneteket.

A sumer dob és dobverő eredeti jelentését vitatják. Annyi bizonyos, hogy a fordítások nem élőlénynek láttatják, mint amilyen pl. Marjatta kislánya. Ámde Gilgames annyiban a dobfelszerelés szülője, hogy ő fabrikálta. És bánata egy jöttányival se csekélyebb amazokénál,

amikor a hangszer az alvilágba hull. Gilgames, ahelyett, hogy egy új dobfelszerelést fabrikálna, megpróbálja onnan visszaszerezni:

*„Leül a Nagy Kapu torka mellé,
leül az alvilág Szeménél,
Gilgames sír, keservesen kiáltoz:
„Ó, én dobom, ó én dobverőm!
Ó, én dobom, te ellenállhatatlan pengésű
elfojthatatlan ütemű!
Ó, bár az ács házában volna még a dob,
bár az ács asszonyánál volna még...”³²*

A pusztá tény, hogy a dob az alvilágba kerül, jelzi, hogy egy SZEMÉLY áll e hangszer hátterében, mivel tárgyakat nem fogad be az alvilág. És ez a dob már Uruk város közhasznú munkálatainál is parancsolgatott, s ez is élőlényre utaló vonás.

Tehát, ügyünkre, a Gyermekek történetére visszakanyarodva, igenis, akad közös gyökérzet az összövegekben. Hisz amikor a finn eposz és magyar ősimák almát és vesszőt emlegetnek, ott a sumeroknál is a bot és karika bukkan fel, s hasonlítható összefüggésben, vagy legalábbis közös asszociációs rendszerben szemlélhető:

*„Add meg nekik a királyi trónszék szilárd alapját
add meg neki a népet kormányzó pálcát
a botot és a karikát,
add meg neki az igaz koronát, a fején ékeskedő koszorút!”³³*

*„Add meg neki Sumer és Akkad földjén a botot és karikát,
a fekete fejűek településein a pásztor ő legyen!”³⁴*

Nanna holdisten, miként ezt Ur-Nammu szteléje³⁵ mutatja, kezében botot és karikát tart hatalmi jelvényként. Itt is sejlik egy kozmológiai értelmezhetőség, hogy e tárgyak mit is jelentettek a régiek szemében. Hisz az alma és a bot még a középkori királyok kezében is feltűnik, pl. a magyar koronázási paláston. Országalmának mondják, aminek úgymond jelképes az értelme – mi tudjuk, hogy nem az –, ámde a lényeg, hogy már megint az almához jutottunk vissza. Kiderül, hogy e mágikus tárgyak akár lények is lehettek, pl. egy isteni gyermek, úgymint akad e területen még sok töprengeni való. Tehát a dob, alma, karika, Gyermekek egymástól nem idegen képletek. A dob egyébként is a legősibb, ma is köztünk élő vallás, a samanizmus központi kultikus tárgya. Izgalmas és elgondolkoztató, hogy a gyermekek Jézust is a középkori képeken kis kezében almával ábrázolják, ami megerősíti azt a hitünket, hogy alma-gyermekek. Ő az, aki majd helyére zökkenti a világot, a letépett Ádám-almát a kertbe visszajuttatja.

A repülő dob

A sámánok számára a dob egyebek közt kozmoszhágó táltos paripa. Ha veri a dobját a táltos, útban van a másvilágra. Az evenkik dobjáról Hoppál Mihály, a kérdés legjelesebb nemzetközi szakértője a következőket közli: „A dobnak minden részlete jelképet hordoz, de szimbolikus maga a dob egésze is, a sámán szállítóeszközének tekintették. A burjátok, a jakutok és a sojotok a sámán lovának tartották, a nomád evenkik pedig hajónak tekintették.”³⁶

Az előbb idézett Gilgames mágikus erejű dobfelszerelésének alvilágba hullása ebből a szempontból is mérlegelhető, kiértékelhető. „A sámán lelke akkor száll az égbe, amikor

ekszztatikus állapotba kerül; ahhoz, hogy ebbe az állapotba kerülhessen, szüksége van a dobjára, mely hátszlóként szolgálja, a dobverő pedig az ostor.”³⁷

A sámándobokon továbbá általában kozmoszképzetek díszelnek, s nyilván nem öncélúan. Akadnak sámándobok, amelyek a komplett régi, pl. három osztatú világképet ábrázolják. Ám ez a dob és ütő, avagy bot és karika, avagy aranyalma s vesszőcske, avagy elkallódó gyermekistenség leginkább egy csillagzat látszatsorsának a megtestesítője, perszonalifikációja. Ha valaki e csillagzat azonosítására adná fejét, olyanra érdemes gondolnia, amely bizonyos naptári időpontban eltűnik az égről, majd egy másik ciklus fogja visszahozni. És ez a Mindenség – amit ugyancsak antropomorf módon képzeltek el – dobogó és doboló szíve lehetett. Ezért ölt a természet ilyenkor gyászgúnyát, ködruhát, s őszi esőket sír bánatában, amit addig abba se hagy, míg ezt a kis csillagzatot, vagy égitestet valaki vissza nem csalogatja a lenti világból.

Az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy a magyarban a szív*dobogás* a *dobhoz* kapcsolódik. Vagyis a szív és a dob itt is ős-asszociációs kapcsolatban tűnik állni egymással, aminek más nyelvekben nem találok nyomát.

A Dob, a hárfá és az alma-gyermek...

Nemrég arról beszéltünk, hogy Gilgames szerelmetes dobfelszerelése, miként Vajnámmöjnen hárfája egy kivágott fából származik, annak egy fontos eleme. És megmutattuk, hogy végül a vizek alvilágába zuhan. Ámde imáink halálba rabolt isteni aranyalma-gyermek is fáról, Mária-aranyfáról származik. Úgy a finnségi, mint a magyar ősemlékezet jól ismeri a vizek közepén világoszlopként ékeskedő aranyalmafát. És ahol ezt nem mondják ki, az csak annak a jele, hogy egykori evidencia, mitikus közhely.

*„Hull(a) Jézus a tenger közepén,
Az aranya ágán,
Szent fejét lehajtván,
Szent fejét megszegvén”³⁸*

*„Ime, vala véle Mária,
Aranyfának ága,
Holtaknak bársonya,
Szűzeknek virága,
Leereszté vala sárbodor szép haját,
Kezében vette a világi zsoldárát
Kibül olvasta szerelmes Szent Fiának keserves halálát.”³⁹*

Tehát e távolinak tetsző és gondolt mítoszi aranyalmák sem estek messze sem aranyfájuktól, sem pedig egymástól, lévén egy elfeledett közös égisz alá érő fa csillaggyümölcsei.

Démétér gyermekét elrabolják

A virágszedegető Perszeponét gyermeklánycént rabolja el anyjától, Démétértől az Alvilág rettegett, ám anyagilag kiválóan álló ura. Csak hathatós kozmikus lobbizások hatására sikerül leányát kinkeservvel úgy ahogy visszaperelnie: „Plutón beleszeretett Perszeponéba, és Zeusz segítségével titokban elrabolta. Démétér fáklyái világánál éjt nappá téve kereste a leányát, s már az egész földet bebolyongta érte, amikor Hermión lakóitól végre megtudta, hogy Plutón rabolta el a leányt. Úgy megharagu-

dott az istenekre, hogy elhagyta az eget, és halandó asszony képében Eleusziszba ment.⁴⁰

Ez a kétségbeesett édesanya, Démétér, istenség ugyan a javából, ámde leánya keresése közepette halandó asszonnyá vedli át magát. Halandó lesz, miként a nem csak imai Szűz Mária. Eltűnt gyermekük keresésében – itt az imai Máriára gondolunk – egyébként is feltűnően sok a hasonló vonás. És, jóllehet Mária kimondottan halandónak születik, ámde végül ő is megistenül, amennyiben az égbe felemeltetik, ami az ókori észjárás szerint istenné válást jelent. Démétér csapzottan, haját, s ruháit tépve kutat gyermeke után a sírós ősszé vált természetben, olyanformán, mint a pogány-apokrif imák Máriája.

Nemcsak Plutón dúskál az aranyban, de jusson eszünkbe, az imai Jézust is aranytárgyak ragyogják körül, amikor a hajnalhasadásba révedő édesanya megpillantja őt a messze távolban, egy rettegett helyen. Rettegett, akár az alvilág.

Az imaszöveg, mondtuk, visszatérően megemlékezik Mária (fény)hajáról is, amelynek kibontása – miként a vogul, s egyéb eposzokban – szintén klimatikus gesztusként érten-dő:

*„Elvesztettem isteni fiamot,
Fényes Jézus Krisztusomat.
Lépj keresztül küszöbödön,
Ereszd le aranszínű hajadot,
Tekincs föl a Csinai nagy hegyre,
Ott látod isteni fiadot, fényes Jézus Krisztusodot,
Dárdával dárdázzák,
Vasustorral uszorozzák”⁴¹*

Jézus „fényessége” is égitestvonás, figyelembe véve, hogy glóriával szokás őt is ábrázol-ni. Az utókori olvasó, akinek már rég áthangolják a gondolkozásmódját, az ilyet pusztán jelképes értelemnek tekinti.

Oszirisz elkallódik

A Démétér-Perszeophoné legenda közvetlen előzményének tűnik az óegyiptomi Iszisz-Oszirisz mese. Iszisztól az ő imádott Osziriszét rabolják el, azt, aki neki testvére, s férje is egyben, vagyis kétszeres a szívfájdalma. Osziriszt egy ládába zárják az aljas és fufan-gos összeesküvők, s teszik el láb alól, amely halált részben ő is túléli. Sok szálon és síkon kapcsolódik ez az eset a tárgyunkhoz. A gyászoló, s az elvesztettjét kereső Iszisz frizurá-jára itt is külön kitér a szöveg: „(14.) Amikor Iszisz tudomást szerzett az eseményről, le-vágta egyik hajfürtjét és gyászruhát öltött. [...] Iszisz tanácstalanul bolyongott mindenfelé: nem ment el ember mellett úgy, hogy meg ne szólította volna, sőt, még ha gyerekekkel találkozott, azokat is a láda felől faggatta.”⁴²

A térben távoli mongolok is hasonló tablókkal őrizték meg az elveszett isteni gyermek utáni kínkeserves hajsztát, s itt még inkább megmutatkozik e típuszövegek kozmogóniai alapihletettsége. „Valamikor régen egy istennő elveszítette fiát, s amikor ő gyászolva, sírva-ríva, kedvét veszve üldögélt, könnyei folyókká változva ömlöttek, hömpölyögtek. Ugyanakkor egy másik isten elhatározta, hogy körüljárja a világot, de a folyókká változott könnyek megakadályozták őt ebben, ezért az istennőt ültében elvarázsolta, hegygé változtatta. A hegyen növő növények és fák eredetileg az istennő hajsztálai, a folyók pedig a könnyei voltak.”⁴³

Sorozatunkba illeszkedő típusvonás – amely alól egyedül Gilgames tűnik kivételt képezni – hogy ez az ég-re-földre történő kutatás női, tán az is meglebegtethetjük, hogy földanyai reszort. A sumeroknál Innin az, aki Dumuzit (Tammuz) hajkurássza, vagyis az ő házuk tájáról sem hiányzik ez a változat.

A mindent látó Nap mint koronatanú

Hélioszt megkérdezték...

Ám bizonyos-e, hogy helyes úton járunk? Hátha e rokonnak tetsző történeteket önkényesen kényszerítünk közös hajóban egy áldatlan evezésre.

Szerencsére akad egy titokzatos koronatanú, aki igazolhatja, hogy ezek a szövegek egy rugóra járnak. A mindent látó Nap ugyanis ugyanazon dramaturgiai ponton és szerepben üti fel a fejét, s pont ugyanúgy fordít az események alakulásán. A Nap mindent lát, s felfedi, hogy a halálra keresett vagy eltűnt személy hol, merre leledzik. Neve a görögöknél Héliosz, aki Démétért, a kétségbeesett magna matert a következőképp okosítja ki: „Kilenc napig bolyongott Démétér, az úrnő, körbe a földön, két fáklyával a kezében. Nem nyúlt fájdalomában sem ambróziához, sem nektárhoz, s a fürdővíz sem érte a testét. [...] Szó nélkül iramodott el [...] (s elért) Hélioszhoz, az istenek és emberek kémlelőjéhez. Megálltak paripái előtt. A nagy istennő megkérdezte, látta-e leányát és a leányrablót. Hyperion fia így felelt. 'Rheia leánya, Démétér úrnő, megtudod tőlem. [...] Zeusz odaadta bátyádnak, Hádésznek feleségül.' ”⁴⁴

Másik hagyomány is megőrizte e mozzanat emlékét, hogy igenis, a Nap, azaz Héliosz volt az elrablás koronatanúja: „A rablás időpontja abból számítható ki, hogy az elrabolt, miközben az Alvilágba rohant vele a fogat, a csillagos égre nézett, de a Napot is látta. Héliosz is látta őt.”⁴⁵

A Kalevala Napja beleszól az eseményekbe

Frissítsük fel emlékezetünket ezúttal a Napocska kedvéért, akinek a szerepét hogy is érthetnék azok, akik nevét kis kezdőbetűvel írják? Csakis egy perszifikált Nap képes beszédre:

*„Csak keresi a bolyongót, / Csak keresi, nem találja,
Napocska elejbe áll, / Lehajol a napocskára,
'Ó, napocska, istenadta, / Nem láttad-e magzatomat,
Én aranyos almácskámat, / Ezüstből való botomat?’
Tud valamit ám az égi, / A napocska, íme, véli:
'Te szegény, a szíved gyöngyét / Elvesztették, beleölték
Tuoni-tóba, feketébe, / Manala örök vizébe,
Ment a zúgóba zörögve, / Folyó sodrában csörögve,
Oda Tuoni térségire, / Manalának mélységire.’ ”⁴⁶*

Tehát a Napocska a titok ismerője, s felfedője.

Az imában is a Nap a nyomravezető

Az archaikus imáink közt is akad olyan változat, ahol a Nap nevesítve, és épp az adekvát szituációban bukkant elénk. Igaz, itt az ő felvilágosító, útbaigazító szerepe nincs kereken kimondva, ámde a látomások kronológiája eleve egy ilyen oksági viszonyt feltételez, jelez.

1 tudomány és társadalom

„De nem madár, szárnyas angyal,
Szárnya alatt szent oltár,
Szent oltárban igaz hit,
Igaz hitben Boldogasszony,
Kelet felől tekint a Nap,
Ott látta az ő Szent Fiát
Térdig vérbe, könyékig könnybe...”⁴⁷

Ez is perszonalizált Nap, mivel a látás képességével van felruházva. És ne feledjük, hogy a Napot a régi magyarok is igen komolyan vették. Bosnyák Sándor moldvai és bukovinai csángóknál is lejegyzett a Nap személyére vonatkozó adalékokat: „A Nap köszöntésére a térden állás, a keresztvetés, s azt összetett, felfele tartott kezek jellemzők... A csángók a felkelő Napban Isten őszentségét köszöntik... Verjen meg a Nap, ha nem igaz!”⁴⁸

Az álsruhás Nap a magyar imákban

A fiát lázasan kereső magyar imái Mária másutt nem a Naptól kapja meg a szükséges útbaigazítást gyermeke keresése közben, hanem Szent Pétertől (vagy esetenként Jánostól vagy Páltól). Ámde a szentek ugyancsak csillagzat implikációk, fejüket a későbbi ábrázolásokon fénykör, glória övezi. Az imában Péter vagy Pál ugyanúgy okítja ki a gyermekét kereső Máriát, miként másutt a Csillag, Hold, s végül az igazságot feltáró szemtanú, a Nap, vagyis egyazon szerepkört töltenek be. A szájhagyomány egyébként gyakran mondja a szenteket, pl. Pétert fő égitestnek, Holdnak,⁴⁹ de ezen az alapon akár Nap is lehetne. A lényeg, hogy az imákban is fel-felbukkan ez a fontos mítoszi pillanat, azt bizonyítva, hogy a szöveg a vizsgált szövegtípusba kívánkozik:

„Szűzanya Mária,
Kék köténbe, piros vérbe,
Le van a feje hajtva,
Arra gyün Szen(t) Péter és Szen(t) Pál,
Kérgyi ötet: Mit sírsz, mit rísz?
Hunne sírnék, hunne rínék,
Mikor a Szent Fiam három naptú nem láttam.
Lépjé hármat mennyországba,
Ott meglátod fehér bárán képibe,
Két üdvözlét a kezibe”⁵⁰

Kicsi csillag

Egy erdélyi népdaltípus is vissza-visszatér egy bizonyos kicsi csillagra, akit a jelek szerint különösen kedvelhettek, s róla semmit sem szól a fáma. Ösztönünk azt súgja, hogy ez az égitest egy földre alászálló gyerekcsillagzat, mivelhogy épp ekként jellemzik:

„Kicsi csillag jaj, de régen vándorolsz!
Nem láttad-e a babámat valahol? [...]

Kicsi csillag ha leesik elterül
az én babám ahol lát is elkerül”⁵¹

Több variánsban is szerencsése van a kérdezőnek, mivel, miként a Kalevalában vagy a pogány imákban vagy a görög hagyományban, e Csillag kielégítő válasszal képes a keresett személy holléte felől szolgálni, pl.:

*„Kicsi csillag, de rég, hogy te vándorolsz,
nem láttad-e a babámat valahol?*

*Láttam biz én a Naskalat⁵² tetejébe
bár ne lettem vóna a szereteje.⁵³*

Ez a népdaltípus tehát eltérő szereposztásban, ám azonos dramaturgiával és nyomelemekkel őrzi a témánkba tartozó mozzanatokot. Hisz felbukkan itt ez a Kicsi csillag, megtalálhatjuk a szövegben az eltűnés és keresés mozzanatát, s az érdeklődést az elveszett személy iránt. Mindez leginkább a kalevalai Marjatta esetét juttatja eszünkbe.

A csillag földre hullásának ismételt felemlegetését az égvilágon semmi sem indokolja ebben a balladai szöveggörnyezetben, tehát ez egy fontos régi történet relikviája, kövülete. A földre szállt gyermekcsillag (olykor medve) istenség legendáját a régi világ széltében hosszában számtalan műfajban, s variációban őrizte meg.

A Nap felbukkanása a sumer szövegekben

A Nap a sumer szövegekben is sablonos helyzetben bukkan fel, pozitív fordulatot hozva, e történetek egyívásúságának bizonyítékaként. Dumuzi (a Tammuz ősváltozata) szomorú históriájára gondolok, aki alvilágjárásra kényszerül. Az ő megpróbáltatás sorozata vetekszik az Alvilágba hullt, nemrég tárgyalt dobfelszerelés-lény esetével. Dumuzi históriája annyiban még az Iszisz-Osirisz meséjét is felidézi, hogy ő is termékenységistenség, s Istarral, aki a nyomába ered, az istenségeknél megengedett testvérszerelem viszonyban állanak.

A lényeg, hogy a sumer eposzban is a Nap, vagyis *Utu*⁵⁴isten lesz az, aki felvilágosítja a keresőt. Jól lehet, itt másképp alakulnak az egyébként feltűnően rokon események, mégis a Nap szerepe döntő fontosságú fordulatot hoz, lévén kulcsfigura. Dumuzit továbbá még „nagy almafá”⁵⁵-nak is becézik, óhatatlanul az imai aranyalmafa Máriát juttatva eszünkbe. Jézus pedig alma-gyermek. Dumuzi szörnyű megkínzása sem marad el, ám végül nagyon is olyanforma ítélet vár rá, mint mitikus sorstársaira:

*„Az év felén át te vagy az alvilágban,
az év felén át nővéred van az alvilágban”⁵⁶*

A részletek eltérései ellenére érződik, hogy egyazon szerkesztő elv szunnyad a háttérben, s valami olyasmit őriztek meg ezek az ősrégi agyagtábla iratok, amit az idézett rokon szövegek, a máig élő orális hagyomány is. És, még egy szó erejéig, arra sem árt kitérnünk, hogy, miként a Kalevalában, a vizsgált eltűnésees eseménysor a sumeroknál is számos tálalásban, variációban öröklődött ránk, mivelhogy a jelek szerint ez a régi emberiség egyik legelterjedtebb s legnépszerűbb kozmológiai mítosza volt.

Csillagmese

A magyar nyelvű imák tetemes részét, mint láttuk, csillagszereplők alkotják, s a történetek pedig világmagyarázatok, amelyek a mindenség születését és sorsát geocentrikus ésszel értelmezik. Ezt az is bizonyítja, hogy az események jószerivel a kályhától, a világ keletkezésétől skiccelődnek fel, s jutnak el imáinkban pillanatok alatt a Szűzanyáig, majd pedig a Gyermekisten eltűnésig. Ez a magyarázata annak, hogy az archaikus imákban

1 tudomány és társadalom

a történet mozdonya nem egy bibliai típusú teremtéstörténet, hanem egy ősbibliai tónusú világszületés-elképzelés esszenciája:

„Től’ szülte fát,
Fa szülte virágját,
Virágja szülte Szent Annát,
Szűz Mária szülte Szent Fiát.
Szent Fiad! Távoztassad el a nyavalákokat⁵⁷

„Ég szülte Annát,
Anna szülte Máriát,
Világnak megváltóját,
Házamnak négy szögleti,
Négy szép angyal őrizeti,
Körösztok, forogjatok,
Hadd nyugoggyam Boldoganyám ágyába’,
Gábrriel kebelébe(n).
Ott látok egy templomot,
Kívül aranyos,
Bellű irgalmas,
Abba vagyon Krisztus Urunk
Térdig vérbe, könyékig könnybe⁵⁸

Az archaikus imák elsősorban az őskori szövegek paramétereit közt érzik magukat otthonosan. Az utókor hajlamos arra, hogy kései feltételek alapján kronologizáljon egy öltözetet. A megértés kritériuma, hogy a szöveget saját koordinátarendszerében olvassuk, értelmezzük.

Jegyzetek

¹ Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások. Összeállította: Pócs Éva. Magyar Helikon, Budapest, 1986.

² Tanulmányommal Hoppál Mihályt köszöntöm 70. születésnapján.

³ Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok. Kalligram Kiadó, Pozsony, 1999. 431. o.

⁴ Uo. 561. o.

⁵ Lükő Gábor egy ízben a román kolindák magyar, finnugor érintettsége mellett érvelt: „A folklór kutatói előtt régóta ismeretes, hogy egy-egy nép kultúrájának legrégebbi emlékei néha nem a saját körükben maradnak fenn, hanem valamelyik konzervatívabb hajlamú szomszédjuk hagyományaiba ágyazva. [...] A krónikáinkból ismert hun-magyar monda emlékeit például Sebestyén Gyula is a román kolindákban vélte fölismerni...” (Lükő Gábor: Hímfi és a szarvas. Táton Kiadó, Budapest, 2003. 40. o.)

⁶ Erdélyi Zsuzsanna, i.m. 280. o.

⁷ Uo. 187. o.

⁸ Uo. 69. o.

⁹ Uo. 110. o.

¹⁰ Szem meglátott, szív megvert, i.m. 55. o.

¹¹ Uo. 168. o.

¹² Uo. 172. o.

¹³ Daczó Árpád: Csíksomlyó titka. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002.

¹⁴ Uo. 64. o.

¹⁵ Uo. 60. o.

¹⁶ Vergilius: Negyedik ekloga. Vergilius összes művei. Ford.: Lakatos István. Magyar Helikon, Budapest, 1973. 22. o.

¹⁷ Daczó Árpád, i.m. 63. o.

¹⁸ Uo. 64.o.

¹⁹ Uo. 67. o.

²⁰ Uo. 60. o.

²¹ Uo. 45. o.

²² Uo.

²³ Ipolyi Arnold: Magyar mythologia. Pest, 1854. 501. o.

²⁴ Lásd: Giorgio de Santillana – Hertha von Dechend: Hamlet malma. Pontifex Kiadó, Debrecen, 1995.

²⁵ Kalevala. Ford.: Vikár Béla. Helikon Kiadó, Budapest, 1985. 319–320. o.

²⁶ Uo. 319. o.

²⁷ Uo. 95. o.

²⁸ Erdélyi Zsuzsanna, i.m. 520.o.

²⁹ Uo. 576. o.

³⁰ Uo. 274. o.

³¹ Kallós Zoltán: Balladák könyve. Magyar Helikon, Budapest, 1977. 377. o.

³² Fénylő ölednek édes örömeiben. A sumer irodalom kistűkre. Ford.: Komoróczy Géza. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983. 187. o.

³³ Uo. 325. o.

³⁴ Uo. 326. o.

³⁵ Uo. 488. o.

³⁶ Hoppál Mihály: Sámánok. Helikon Kiadó, Budapest, 1994. 31. o.

³⁷ Giorgio de Santillana – Hertha von Dechend, i.m. 107. o.

³⁸ Erdélyi Zsuzsanna, i.m. 121. o.

³⁹ Uo. 177. o.

⁴⁰ Apollodórosz: Mitológia. Ford.: Horváth Judit. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977. 11. o.

⁴¹ Erdélyi Zsuzsanna, i.m. 109. o.

⁴² Plutarkhosz: Iszisz és Oszirisz. Ford.: W. Salgó Ágnes. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. 19. o.

⁴³ Miért jön a nyárra tél. Mongol eredetmondák és mítoszok. Válogatta és a bevezetőket írta: Birtalan Ágnes. Terebess Kiadó, Budapest, 1998. 10. o.

⁴⁴ Kerényi Károly: Görög mitológia. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1977. 154. o.

⁴⁵ Uo. 159. o.

⁴⁶ Kalevala, i.m. 95. o.

1 tudomány és társadalom

⁴⁷ Erdélyi Zsuzsanna, i.m. 129. o.

⁴⁸ Dobos Ilona: *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1986. 34–35. o.

⁴⁹ Uo. 42. o.

⁵⁰ Erdélyi Zsuzsanna, i.m. 163. o.

⁵¹ Kallós Zoltán – Martin György: *Tegnap Gyimesben jártam*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989. 298. o.

⁵² *Naskalat-hegy (hegytető – máskor Hargita, vagy Felsőlok stb. –, a keresett személy fellelési helye)*

⁵³ Kallós Zoltán – Martin György, i.m. 308. o.

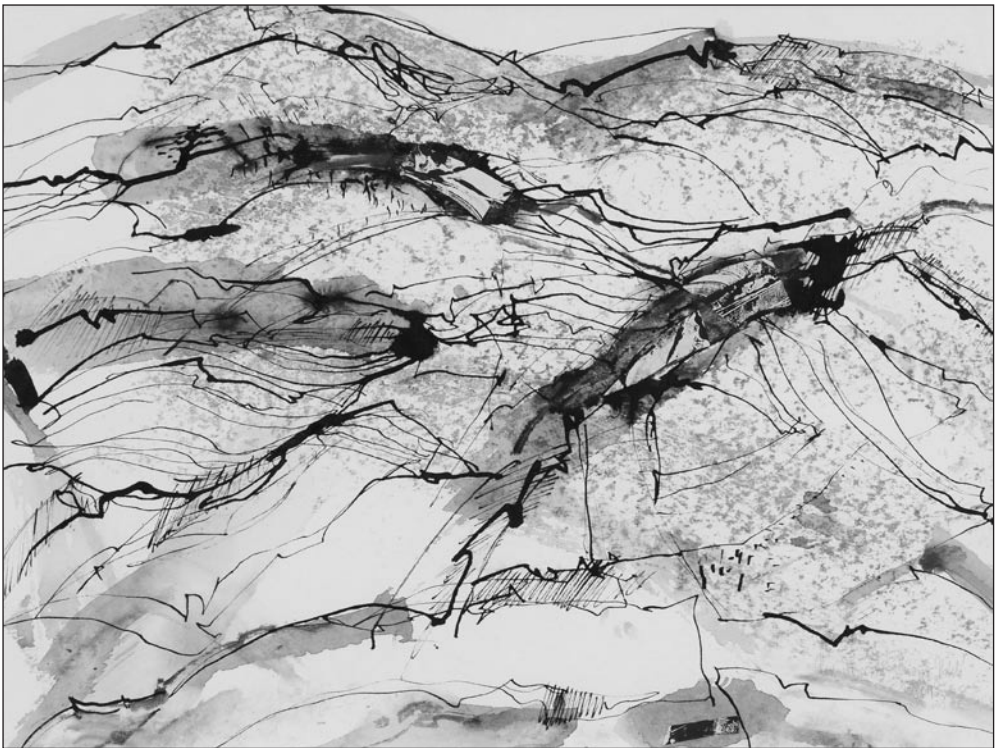
⁵⁴ *Fénylő ölednek édes örömében*, i.m. 212–213. o.

⁵⁵ Uo. 210. o.

⁵⁶ Uo. 215. o.

⁵⁷ Erdélyi Zsuzsanna, i.m. 43. o.

⁵⁸ Uo. 207. o.

Táj vonulatokkal